

## Частина 2. СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ

### § 37. ЗМІНИ У СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ

#### 94 | Офіційний документ

Необхідність зміни Конституції СРСР викликана тими величезними змінами, що відбулися в житті СРСР із 1924 року, тобто з часу прийняття першої Конституції Радянського Союзу, до наших днів. За минулі роки зовсім змінилося співвідношення класових сил у СРСР: була створена нова соціалістична індустрія, розгромлено куркульство, переіміг колгоспний лад, затвердилася соціалістична власність на засоби виробництва в усьому народному господарстві як основа радянського суспільства...

За роки соціалістичного будівництва були ліквідовані всі експлуаторські елементи – капіталісти, купці, куркулі, спекулянти. Збереглися лише незначні залишки ліквідованих експлуаторських класів, повна ліквідація яких є питанням найближчого часу.

Відповідно до цієї Конституції радянське суспільство складається з двох дружніх класів – робітників і селян, між якими збереглися ще класові відмінності. Союз Радянських Соціалістичних Республік є соціалістичною державою робітників і селян.

Краткий курс истории ВКП(б). – М., 1937. – С. 326, 330.

#### 95 | Мовою цифр

##### Статистичні дані про соціальний склад населення ССРСР

Рік	1913	1928	1937
Чисельність населення	139,3 млн	152,6 млн	160 млн
Міська і сільська буржуазія	16,3 %	4,6 %	–
Селяни, кустарі, ремісники	66,7 %	74,9 %	2,6 %
Робітники і службовці	17,0 %	17,6 %	50,2 %
Колгоспне селянство і кооперовані кустарі	–	2,9 %	47,2 %

Подано за: Данилов А.А., Косулина Л. Г. Рабочая тетрадь по истории России. XX век. – М., 2001. – С. 16.

1. Назвіть групи населення, які протягом 1930-х рр. зменшуються у своїй кількості, а які, відповідно, – навпаки.
2. Чи є, на вашу думку, ці зміни наслідком звичайної еволюції суспільства чи цілеспрямованої державної політики? Чому? При відповіді використайте знання попереднього матеріалу.



#### 96а



Картина невідомого радянського художника «Незабутній момент»



«Хто уславлений і знатний в країні соціалізму». Радянський плакат. 1938 р.

На плакаті (зліва направо): шахтар Олексій Стаханов, ткаля Євдокія Виноградова, льотчик Валерій Чкалов, розчеканщиця Метробуду Тетяна Федорова, фрезерувальник Іван Гудов, трактористка Парасковія Ковардак.

3. Розгляньте джерела 96а–96б. Що зображено на картині (96а), як ви думаєте, чому вона має таку назву? Ким, на вашу думку, є персонажі картини?

4. Прочитайте напис та текст на плакаті 96б. Назвіть тих, кого художник зобразив як колишню знать. Чому художник зобразив їх саме таким чином? Назвіть професії, які представляють «нову знать». Що об'єднує усіх цих людей?

5. Що спільного у джерелах 96а і 96б?

## 97 Погляд дослідника

Кожна радянська людина заповнювала... безліч анкет... Анкета передбачала в першу чергу соціально-класовий відбір і головним анкетним пунктом було соціальне походження... Все це дещо нагадує феодально-аристократичний принцип підходу до людини, коли чистота крові або аристократичне походження забезпечувало людині і привілейоване місце в суспільстві, і подальше просування.

Синявский А.Д. Основы советской цивилизации. – М., 2001. – С. 206–207.

## 98 Погляд очевидця

Серед найбільш шанованих і привілейованих осіб у колгоспі на початку 1930-х рр.

були трактористи і комбайнери... Павліченко А.Г., який працював у той період трактористом, розповів, що у 1938 р. він мав добрий зарібок: близько 35 рублів на місяць та премію – 25 пудів зерна у місяці жнив. Це становило разючий контраст до заробітної плати звичайних працівників колгоспу. Звичайні працівники заробляли приблизно 4,5 рублів на місяць (якщо їх виплачували), що було в 9 разів менше за зарібок тракториста. Інший тракторист – Харченко П.К. – заробляв ще більше – 3,5 рублі та 3 кг пшениці в день, що, як казав опитуваний, було в 40 разів більше за грошову частину зарібку звичайних колгоспників і щонайменше у 10 разів перевищувало зернову...

Цит. за: Нолл В. Трансформація громадянського суспільства... – С. 198.

99

**Газетне повідомлення****Не менш як 60 % місць у медінститутах робітникам і колгоспникам**

Наркомздрав затвердив правила прийому до медичних інститутів. Під час осіннього прийому цього року в інститутах має бути

представлено не менш як 60 відсотків місць робітникам, наймитам, біднякам та колгоспникам. Перевагою при прийомі користуються робітники-ударники, члени їхніх родин та діти медичних працівників.

Последние новости. – Париж,  
21 юнія 1931 г.

6. Як розуміти поняття «соціальне походження»? Як ви вважаєте, чому в цей час йому надається таке велике значення в офіційній політиці? Чому посилення уваги до соціального походження радянських громадян з боку держави нагадує авторові документа 97 «феодално-аристократичний принцип підходу до людини»? Як ви особисто ставитесь до такої оцінки?

7. Ознайомтеся з документами 98–99. Кого автор документа 99 називає найбільш шанобливими і привілейованими? Чому? Де надруковано джерело 99? Як ви гадаєте, чому ця інформація про радянське життя зацікавила редакцію газети? Як особисто ви ставитесь до таких правил?



100

**Погляд очевидця****З листа, нелегально відправленого за кордон (жовтень 1928 р., Харків)**

Вузивська молодь, як небо від землі, відрізняється від дореволюційного студентства... Бойове гасло – університет для робітників і селян. В першу чергу для комсомольців і рабфаківців... Для дітей службовців, тобто колишньої інтелігенції встановлено «процентну норму»: величезний конкурс на мізерну кількість вакансій... Хто щасливо проскочив через сито приймальних комісій з їхнім класовим підходом і політичним «сиском», той тихіше води нижче трави. Вилетиш миттєво за найменшою підозрою. «Сиск» ведеться зсередини за принципом «самообслуговування»: в трудовій школі – однокласниками – «шпіонерами», у вузі – студентськими «коміщайками». А нові студенти «від сохи» старанно «гризуть граніт науки» і в кращому випадку лякливо озираються навкруги...

Кваліфікована інтелігенція – професори, інженери, лікарі, адвокати – в масі своїй

«осовітилась» і боїться змін. Більшість із гріхом навпіл влаштувалась і боїться змін...

Данилов А.А., Косулина Л.Г. Рабочая тетрадь по истории России. XX век. – С. 20–21.

101

**Погляд очевидця****З пропозицій громадян при обговоренні Конституції СРСР 1936 р.**

...Я студент Криворізького гірничорудного технікуму, відслужив у Червоній армії, і незважаючи на те, що я був безпритульним.., я все-таки виріс, мені дали можливість стати людиною. Але зрозумійте, що тепер бути тільки людиною – цього замало, хочеться зробити набагато більше, ніж ми робимо. Я вважаю, це підтвердять кращі люди нашої країни.

Із студентським привітом Грива.

Моя адреса: УРСР, м. Кривий Ріг, вул. Карла Маркса, 73/7. Грива Олексій Олексійович 21/XI-36 р.

Цит. за: <http://svoboda.org/programs/hd/>

8. Чим (і чому) відрізняються ставлення авторів документів 100–101 до запровадження державою соціальних привілеїв у галузі освіти?

9. Що ви можете сказати про соціальне походження автора листа з Харкова (джерело 100)? Кого, на вашу думку, він має на увазі під «кращими людьми нашої країни»? Як автор документа ставиться до соціального та політичного устрою радянської України? Чи можна його вважати опорою режиму? Ким є (і був), на вашу думку, автор за своїм фахом та соціальним походженням? Спробуйте пояснити вживані ним іронічні терміни «шпіонери» і «коміщайки».







10. Якби могли відверто поговорити один з одним автори документів 98 і 100, що вони сказали б один одному? Спробуйте реконструювати цю удавану розмову.

11. Дайте назву блоку документів 96–101. Що об'єднує всі ці документи? Уявіть собі ситуацію, при якій автори могли б поспілкуватися наодинці. Чи змінилися б їхні висловлювання? Поясніть.

102

### Погляд очевидця

#### Зі спогадів посла США в СРСР у 1937–1938 рр.

Мені вдалося побувати в Донбасі і в Дніпропетровську. Радянський уряд відмовився через необхідність від багатьох своїх комуністичних принципів. Ідея «безкласового» суспільства руйнувалась і продовжує руйнуватися на практиці. Сам уряд – бюрократія зі всіма ознаками класу: особливі привілеї, кращі умови життя тощо. Усюди – від верху до низу – бачимо ознаки класів.

У промисловості класи розвиваються на основі принципу вищої оплати за продуктивнішу працю. Мабуть, комуністи-теоретики зіткнулися з реальністю й були змушені враховувати особливості людської психології: особистий інтерес і нагороду за працю. «Безкорислива» система виробництва, як з'ясувалося, веде до застою.

12 березня 1937 р.

Дж. Девис. Миссія в Москві (Заметки посла США в 1937–1938 гг.).

103

### Погляд очевидця

#### Зі спогадів американського журналіста Карла Кітчена

##### Що відбувається в СРСР

Хто ще добре і навіть розкішно живе в СРСР – це видні комуністи.

Сановники їздять у 8-циліндрових автомобілях, живуть у прекрасних квартирах, прикрашених картинами, «взятими в борг» з музеїв і приватних квартир колишніх власників, і мають прекрасні вина і першокласну кухню.

Але їх меншість. Більшість комуністів живе скромно, і це можна сказати навіть про лідерів, що намагаються показати приклад скромності своїм підлеглим...

Цит. за: Новое русское слово. – Нью-Йорк, 8 октября 1931 г.

104



Відпочинок в урядовому санаторії.  
Початок 1930-х рр.

105

### Погляд очевидця

#### Свідчення Філенка Олександра Петровича, 1916 р. н., жителя с. Понінка Полонського р-ну на Хмельниччині

В 37 році я попав у армію до Дніпропетровська, возив армійського полковника. Машин тоді мало було. То вдень вожу свого полковника, а вночі я в розпорядженні начальника Дніпропетровського НКВД – то полковник на ніч віддає мене туди. А вночі вони жили розкішно, і шампанське, і що хоч.

Цит. за: Портрет темряви. Свідчення, документи і матеріали у 2-х кн. – Кн. 1. – К. – Нью-Йорк, 1999. – С. 262.

106

### Погляд очевидця

Ось так описує, наприклад, свій візит до театру французький письменник Луї-Фердинанд Селін, чітко помітивши в той час існуючу в радянському суспільстві строгу ієрархію: «У царській ложі сидять місцеві партійні боси. Робітники у святкових костюмах сидять на галерці. А в першому ряду – ветерани революції... На балконах тісняться колгоспники, інженери, чиновники і, насамкінець, стахановці, найшумливіші, найбалакучіші при-

хильники режиму. Їх дуже багато. Здається, всі інші присутні в залі глядачі їх не дуже й поважають. То тут, то там маячать вертливі студенти у білих кепках з червоними стрічками».

Цит. за: <http://svoboda.org/programs/hd/>

107

### Погляд сучасника

#### Зі спогадів Вери Пірожкової

...Хто там сидів по ієрархії, як вони були одягнені, на це я ніколи не звертала уваги, що, звичайно, не означає, що інші не звертали уваги.

Ми знали, що ця ієрархія є, але типова номенклатура, номенклатура, яка вже не так боялася за своє фізичне існування й матеріальне, утворилася після війни. А в той час ніхто не був застрахований, і найвищі ієрархи, які також могли поплатитися своєю головою.

Рівність, яка означає, що кожний може в будь-який момент і без усякої провини втратити життя – це також дуже страшна рівність.

<http://svoboda.org/programs/TD/2000/TD.020200.asp>

12. Ознайомтеся із враженнями посла США Дж. Девіса (джерело 102). Сформулюйте основну думку автора.

13. Якому з документів блоку 102–107, на ваш погляд, можна більше довіряти? Чому? Як ви розумієте вислів автора джерела 107 про «страшну рівність»?

14. На підставі документів 103–107 та попереднього матеріалу складіть невелике повідомлення «Радянська еліта»: походження, групи, умови життя, привілеї тощо.



108

### Погляд дослідника

Радянське соціалістичне суспільство виникло і перемогло в ході реалізації марксистського вчення про класи і класову боротьбу... Тому вирішальним фактором у відборі людей, в їхньому життєвому шляху і кар'єрі стало соціальне або класове походження людини. Якщо ти пролетар – ти вже... гарна людина і тобі можна довіряти, тобі надаються знаки уваги і... певні суспільно-побутові переваги. Для... людей з поганим (тобто чужокласовим походженням – з дворян, чиновників, купців, духівництва) двері в нове суспільство автоматично зачинялись. Ці особи не могли влаштуватись на роботу, вступити у вищий навчальний заклад. Їх позбавляли продуктивних карток, виборчих прав. У 1920–1930-х рр. їх називали «лишенцями»... Через анкету вирішувалось, кого викинути або знищити, кого залишити животити, а кому... забезпечити щасливе просування по службі або в навчанні. Найщасливіший вихід був забезпечений представникам трудящих мас, людям робітничо-селянського походження. Вони були «чистою расою», на яку держава покладала свої надії, проводячи соціальний відбір. Для цієї категорії відкривались найбільш широкі можливості, вона складала опору державної влади...

Синявский А. Д. Основы советской цивилизации. – С. 206–207.

109

### Погляд дослідника

Коли в 1936 р. Сталін, приурочивши це до прийняття нової радянської Конституції, проголосив, що в СРСР нема більше експлуаторських класів, насправді було завершено вже процес не тільки знищення капіталістів і інших класів колишньої системи, але і сформовано клас, не бачений до тієї пори в історії.

І цілком зрозуміло, що цей клас... сам сприйняв встановлення власного панування як остаточний тріумф загального щастя і свободи.

Цей новий клас, бюрократія, а точніше сказати, політична бюрократія... новий клас остаточно сформувався вже знаходячись при владі... Новий клас виступав носієм об'єктивних тенденцій індустріалізації... Віра в обіцяний ним ідеальний світ цементувала його ряди, сіяла ілюзії в масах, але і кликала, і надихала їх на гігантські практичні звершення... Коріння нового класу знаходиться в партії...

Дійсним і непохитним творцем нового класу був Сталін... В розпал індустріалізації Сталін почав вводити значні і все більш помітні відмінності в заробітках. Він зрозумів, що індустріалізації не буде, якщо новий клас не зацікавити матеріально, якщо не дати йому по-справжньому дорватися до власності.

Джилас М. Лицо тоталитаризма. – М.: Новости, 1992. – С. 198–199, 209.



15. Порівняйте джерела 108 і 109. Що в них спільного та відмінного (візьміть до уваги, що автор джерела 108 пише про другу половину 1930-х рр.)? Що нового додали ці джерела до вашого розуміння соціальної структури радянського суспільства та радянської еліти? Прокоментуйте.

## § 38. ЖІНКА ТРИДЦЯТИХ

110

Газетне повідомлення

Жіноча праця в радянській Росії

Інформаційне видання Міжнародного бюро праці в Женеві, яке тільки що вийшло, містило цікаві дані про жіночу працю в радянській Росії.

П'ятирічним планом передбачено залучити до праці на фабриках і заводах 800 000 жінок, причому вони повинні бути завербовані, в основному, для текстильної і металевої промисловості. Існуюча в радянському законодавстві заборона нічної роботи для жінок на практиці скасовується. Крім того, передбачається посилено залучати жінок до сільськогосподарської праці, для того, щоб звільнену таким чином чоловічу робочу силу можна було застосувати на ударних роботах в копальнях і на транспорті. В ідеалі ради сподіваються повністю передати механізоване сільське господарство до рук жінок.

Последние новости. – Париж, 4 мая 1931 г.



1. Порівняйте газетні повідомлення 110–111. Чим вони відрізняються у висвітленні проблеми застосування жіночої праці в Радянському Союзі? Чи розкривають наведені документи причини посилення участі радянських жінок у виробництві? Як саме?

112

Погляд учасника подій

Зі спогадів жінки-шахтаря  
Шепеленко-Осадчої У.Ю.

Мене образила контракція: давай зобов'язання, що ти нікуди не поїдеш, остаєшся в колгоспі і будеш виконувати роботу. Мене це дуже образило, що теля контрактують і мене... Ми з дівчатами зговорились поїхати у Балаклею і поступить на сахарний завод... На

111

Газетне повідомлення

Працююча жінка – активний  
будівник соціалізму

Москва. Досягнуті в СРСР успіхи в індустріалізації країни і колективізації сільського господарства підняли на небачену висоту політ-активність і участь працюючих жінок у соц-будівництві. У 1930 р., і особливо в 1931 р., в усі галузі народного господарства було залучено величезну кількість жінок. На 1 жовтня 1928 р. у СРСР було 2,4 млн працюючих жінок, у 1929 р. – 2,6 млн, у 1930 р. – 3,7 млн, а в 1931 р. – уже 5,9 млн.

Красная газета. – Ленинград,  
5 марта 1932 г.

другий день ми вийшли на буряки, оставили копаниці, а самі поїхали і поступили на завод. Мене оприділили до випарщика, а прийняли без документів... Приїхали, а почалась контракція і набір в Донбас – не було робочих, і я поїхала... потім влаштувалась мотористкою на вентиляторі... Потім спустили мене в шахту.

Цит. за: Нолл В. Трансформація громадянського суспільства... – С. 1.



2. Що саме, на вашу думку, образило дівчину (джерело 112)? Як ви розумієте значення терміна «контракція»? Чому авторка спогадів наголошує, що її прийняли без документів? А чому ж її, дійсно, прийняли на роботу без будь-яких документів, адже це – незаконно?